

УДК 316.33:344

Соціальне середовище як чинник адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі

В.В. ПРОСКУРА

Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, Україна,
E-mail: proskura.v@gmail.com**Авторське резюме**

У статті автором представлено результати теоретичного та емпіричного дослідження характеристик соціального середовища, в якому відбувається адаптація звільненого з місць позбавлення волі. Адаптація індивіда ініціюється зовнішнім середовищем, а її особливості зумовлені ставленням до звільненого макро- та мікросередовища і частіше базується на стереотипах, а не на реальному досвіді взаємодії із колишніми засудженими.

Завдяки своєму ресурсному потенціалу, соціальне середовище може надати звільненим допомогу при вирішенні або пом'якшенні проблеми матеріального, психологічного, правового, медичного та ін. характеру. Однак, через стереотипне ставлення до колишніх ув'язнених, обмеженість власних ресурсів та браку доступу до них з боку звільнених, такі суб'єкти допомоги як сім'я, трудовий колектив, соціальні служби та інше часто не в змозі надати адекватну підтримку.

Індекс соціальної дистанції українського соціуму по відношенню до осіб, які нещодавно звільнилися з місць позбавлення волі, складає 4,43. Тобто ставлення суспільства підпадає під категорію «відособленість» – представники соціуму вбачають у звільнених «чужих». Індекс соціальної дистанції на рівні регіонів коливається незначно і не виходить за категорію «відособленість». Найвищий його показник є в Одеській (4,62), а найнижчий у Львівській області (4,26). Із метою визначення і коригування механізмів цілеспрямованого впливу на елементи середовища доцільно проводити моніторинг ставлення українського суспільства до звільнених з місць позбавлення волі.

Ключові слова: соціальна адаптація, соціальне середовище, звільнені з місць позбавлення волі, індекс соціальної дистанції.

The social environment as a factor in the adaptation of persons released from prison

V.V. PROSKURA

Lviv polytechnic national university, Lviv, Ukraine, E-mail: proskura.v@gmail.com

Abstract

This article presents the results of theoretical and empirical analyses of the socio-environmental characteristics in which the reintegration of former inmates takes place. Society's attitude towards such persons is rather based on stereotypes than on real experience of interaction with them. The social environment into which former inmates are released offer an important collection of resources that helps to solve or soften the problem of physical, psychological, legal, medical and other impediments to social readaptation. However,

© В.В. Проскура, 2015

family, the workplace, social services and other parts of the community are often unable to provide sufficient support for their successful adaptation.

We measured the index of social distance of Ukrainian society towards former inmates with a score of 4.43. The index falls into the category of «isolation» and suggests a social gap for those released from prison as society treats them as «others». The social distance index varies slightly on the regional level but remains within the category of «isolation». The highest such figure can be found in Odessa region (4.62), while the lowest is in Lviv region (4.26).

Keywords: social adaptation, social environment, former inmates, index of social distance.

Постановка проблеми. Щорічно з установ виконання покарань України звільняється від 30 до 40 тисяч засуджених. У силу свого попереднього досвіду цим людям бракує потрібних загальноприйнятих навичок; часто в них відсутні житло, робота та інші ресурси; в них наявні незадовільний стан здоров'я та психологічні проблеми. Однак, соціальна адаптація колишніх засуджених пов'язана не лише із розв'язанням згаданих проблем, але і входженням до певної міри у нове середовище – сім'ю, трудовий колектив, найближче побутове оточення та суспільство загалом.

Соціум та мікросередовище для звільнених переважно видаються «чужими» та ворожими, а представників соціуму відштовхує система цінностей, поведінка, манери, стиль мовлення колишніх засуджених та страх перед ними. Саме тому для суспільства не є пріоритетними питання захисту прав колишніх засуджених, та життєва ситуація конкретного звільненого.

У свою чергу, неприйняття соціального середовища не лише формує відчуття «відкинутості», «непотрібності», але й утруднює доступ до засобів існування, соціальних послуг, політичних організацій та можливостей представництва. А відтак і формує «зрив» у соціальній адаптації у вигляді рецидиву злочину.

Аналіз досліджень і публікацій. Найбільш фундаментальною працею на пострадянському просторі, в якій авторка виводить соціологію адаптацій в якості окремої галузі соціологічного знання, є монографія Л. Корель. У ній, зокрема, авторка описує сутність адаптивного процесу та виділяє основні характеристики соціального середовища [7]. Н. Завацька розглядає чинники соціального мікросередовища, а також його адаптаційні ресурси, які сприяють пришвидшенню і поглибленню соціальної адаптації особистості [4-5].

Ставлення соціального середовища до звільнених з місць позбавлення волі на регіональному рівні у Російській Федерації досліджувала Т. Татідінова [11]. В Україні окремі аспекти цього ставлення аналізують В. Батиргарєєва, В. Борисов, О. Опанасенков, І. Яковець та ін. [1]. Ставлення до звільнених та ін. соціальних груп у м. Києві досліджувала І. Прибиткова [9]. Однак, бракує праць, які базувалися на емпіричних дослідженнях та враховували кількісні характеристики ставлення з боку українського суспільства.

Мета дослідження – дослідити характерис-

тики соціального середовища, як контекстуального чинника адаптації особи, звільненої з місць позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу. Сутність адаптивного процесу, на думку Л. Корель, полягає в опозиції двох протилежних сил: тієї, що пристосовується (звільнений з місць позбавлення волі), і тієї, до якої пристосовуються (середовище) [7, с. 93]. Адаптація реалізується завдяки входженню суб'єкта в різні об'єднання, формальні і неформальні групи [4, с. 1] та завоюванню відповідних соціальних ролей.

Під соціальним середовищем розуміють сукупність матеріальних, економічних, духовних, політичних умов існування, формування і діяльності індивідів та соціальних груп. Середовище ініціює адаптивний процес та виступає для адаптанта джерелом ресурсів. Також воно є об'єктом інтерпретативної діяльності суб'єкта адаптації [7, с. 97]. Причому середовище і як ініціатор адаптації, і як джерело ресурсів залежить від типових соціальних практик взаємодії працівників соціальних інституцій та звичайних представників суспільства із колишніми засудженими.

Соціальне середовище складається з: 1) макросередовища (характеристики культури суспільства, які включають розповсюджені цінності, норми, соціальні практики, символи та ін.), 2) мезосередовища (характеристики субкультури, до якої може належати індивід); 3) мікросередовища (інші об'єкти, з якими адаптант вступає у взаємодію – члени сім'ї, сусіди, трудовий колектив) [7, с. 98]. Н. Завацька пропонує поділити його на два типи: 1) «реальне» мікросоціальне середовище, до якого безпосередньо залучена особа; 2) «широке» середовище, що перебуває за межами безпосередньої життєдіяльності особи [5, с. 35].

За рівнем агресивності-сприятливості Л. Корель виділяє три види зовнішнього середовища: агресивне, нейтральне, сприятливе [7, с. 106]. Негативне ставлення до особи, яка була в ув'язненні, найчастіше є наслідком переконання у потребі жорстоких санкцій при боротьбі зі злочинністю, а також засноване на негативних стереотипах. Оточуючі скоріше схильні відносити усіх колишніх ув'язнених до категорії «чужих» [1, с. 49], «виштовхуючи» звільнених у «кримінальну» самоідентифікацію.

Ставлення оточуючих часто виявляється в неконкретизованій формі та полягає в «обумовленому прийнятті» – від колишніх засуджених

очікують законослухняної поведінки та беззаперечного уникання ситуацій, котрі можуть завадити їх сприйняттю як повноцінних членів суспільства [1, с. 48]. Загалом, для осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі, характерне зменшення кількості і якості соціальних зв'язків у таких сферах: сімейна (через міжособистісні конфлікти), професійна (відсутність зайнятості), звичне коло спілкування (погані стосунки із сусідами та більшістю колишніх друзів), офіційні структури (відсутність документів, грошей та можливості реалізувати права) [3, с. 54-55].

Ситуаційні перешкоди вимагають адаптаційних ресурсів соціального середовища, які можуть бути надані за наявності: 1) збереження позитивних двосторонніх зв'язків з безпосереднім оточенням; 2) нормального функціонування спеціалізованих інституцій (соціальні служби та ін.); 3) сформованості у суспільній свідомості адекватних уявлень про надання допомоги [4, с. 96]. Варто зазначити, що близько 70% звільнених знову потрапляють у те саме соціальне оточення, яке раніше сприяло вчиненню злочинів і навряд чи може навчити позитивних рольових моделей [10, с. 88].

У дослідженні, проведеному Донецьким інформаційно-аналітичним центром на території м. Донецька у 2003 р., більшість респондентів (67%) не мали в оточенні осіб, звільнених з установ виконання покарань. Своє ставлення вони визначили наступним чином: байдуже ставилися лише 26% громадян, 18% бажали допомогти, 22% шкодували їх і лише 2% визнавали звільнених «відходами суспільства». Респонденти називали звільнених людьми, які одного разу оступилися і яких можна пробачити – 60%; вбачали у засуджених таких же людей, як і вони самі – 36% і лише 30% вважали їх загрозою для суспільства [6, с. 5-8].

Більшість респондентів усвідомлюють, що колишні засуджені потребують: допомоги при працевлаштуванні (75%); доброго ставлення рідних та близьких (34%), оточуючих (27%); забезпечення житлом (28%); соціальної підтримки (25%); навчання (20%). Згодні на жертву особистих коштів для звільнених 48% осіб [6, с. 8-9].

Подібні результати отримала і Т. Татідінова у Хабаровському краї ще на початку 1990-х років: 48,4% населення сприймають звільнених спокійно. Однак 24,2% ставляться до них з пересторогою, а 27,8% із яскраво вираженим їх неприйняттям. Соціально небезпечними звільнених вважають близько половини опитаних. Причому найчастіше такої думки дотримуються працівники правоохоронних органів. Можливість встановлення із звільненими сімейних зв'язків прийнятна лише для 8,2%; основна ж маса намагається звести спілкування до мінімуму. Приблизно кожен п'ятий не бажає мати поруч із собою колишніх ув'язнених [11, с. 53].

Ускладнює адаптацію і ставлення працівників соціальних служб та контролюючих інституцій. Так, у дослідженні В.Борисова та ін. лише 14% працівників установ соціального захисту вважає, що більшість звільнених можна виправити та повернути до законослухняного життя. Ще 42% респондентів зазначили, що такі особи можуть ресоціалізуватися лише за умови надання відповідної допомоги. А 6% категорично висловилися щодо неможливості повернення до законослухняного життя [2, с. 71].

Для визначення ставлення суспільства до звільнених ми використали модифіковану українськими соціологами Н. Паніною та Є. Головахою методикою Богардуса. Розроблена ними шкала соціальної дистанції дозволяє визначити індекс (бал) соціальної дистанції стосовно представників певної групи. Відповіді респондентів дозволяють визначити соціальну дистанцію, яку представники соціуму або окремої соціальної групи хотіли б зберегти між собою та звільненими з місць позбавлення волі. Шкала, що виявляє рівень такої готовності, може варіювати від «допускаю в мою сім'ю» до «допускаю в мою країну».

Розподіл населення України за рівнем міжгрупової толерантності оцінюється за значеннями індексу соціальної дистанційованості. Значення показника 4 і менше балів свідчать про толерантне ставлення до представників групи; більше 4 – до 5 балів означає прагнення до відособленості; індекс вище 5 – до 6 балів характеризується прагненням до ізоляваності; 6 і вище розцінюється як ксенофобія [8, с. 445-449].

З метою емпіричного дослідження ставлення мешканців України до осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі, нами було проведено опитування громадської думки. Емпіричну базу дослідження склали результати опитування 947 осіб у чотирьох областях країни (Запорізька, Львівська, Одеська, Харківська), проведеного за методикою Омнібус і яке проводилося в травні 2011 року. Відповідний блок питань був спрямований на визначення ставлення респондентів до звільнених. Вибірка дослідження багатощаблева, стратифікована, типова, випадкова із квотним відбором респондентів на останньому етапі. Теоретична похибка вибірки без врахування дизайн-ефекту з імовірністю 0,95 не перевищує 1,7%.

З'ясували ми і наявність досвіду взаємодії респондентів з колишніми засудженими, адже ставлення визначається як соціальними стереотипами, так і особистим досвідом. Зі 118 осіб, які дали відповідь на це запитання, 33,1% ніколи не стикалися з ними. В якості сусідів з ними стикалися 20,3% опитаних, під час виконання професійних обов'язків 13,6%. Значно рідше, проте в тих соціальних ролях, які передбачають значно вищий кількісний і якісний рівень взаємодії, респонденти спілкували-

ся в якості членів сім'ї (3,4%), близьких друзів (4,2%) та колег по роботі (3,4%).

На основне запитання нашого дослідження було отримано 932 відповіді, з яких важко відповісти було для 318 осіб. Серед решти респондентів в якості членів сім'ї готові прийняти звільнених 8,8%. Як з близькими друзями з ними готові взаємодіяти 6,2% респондентів. 8,0% готові приймати колишніх ув'язнених як сусідів. В якості колег по роботі допускають спілкування 9,3% опитаних. Найбільша частка (54,2%) готова допустити їх як громадян України. Відносно невеликою є частка респондентів, які погоджуються допускати колишніх засуджених лише в якості відвідувачів України або туристів (4,1%) та тих, хто волів би взагалі вигнати цих осіб з країни 9,3%.

Результати опитування осіб, які конкретизували своє ставлення до звільнених та підрахунок індексу соціальної дистанції для всього масиву опитаних подано у табл. 1.

Таблиця 1.

Ставлення до осіб, які нещодавно звільнилися з місць позбавлення волі

№ з/п	В якості кого допустили б колишніх засуджених	Частота	% до усіх	Коефіцієнт (бал)	індекс соц. дист.
1	Членів сім'ї	54	8,8	1	0,09
2	Блиьких друзів	38	6,2	2	0,12
3	Сусідів	49	8,0	3	0,24
4	Колег по роботі	57	9,3	4	0,37
5	Жителів України	331	54,2	5	2,71
6	Відвідувачів України/ туристів	25	4,1	6	0,25
7	Взагалі вигнав би з країни	57	9,3	7	0,65
8	Усього	611	100		4,43

Зокрема, сам показник склав 4,43 і по-

трапляє до категорії «відособленість», тобто звільнені перебувають за межею, що відокремлює «своїх» від «чужих». Отриманий нами показник приблизно на один бал нижче того, що був розрахований І. Прибитковою для м. Києва під час Помаранчевої революції у грудні 2004 р. (5,48) [9, с. 51]. Варто зазначити, що на ставлення до звільнених могло вплинути масштабне соціальне потрясіння, епіцентром якого було м. Київ і одним з гасел якого було «Бандитам – тюрми». Інтегральний індекс соціальної дистанції стосовно представників різних соціальних груп у згаданому дослідженні склав 4,39, що є незначно нижчим за отриманий нами індекс стосовно звільнених.

Ми також дослідили регіональний розподіл індексу соціальної дистанції для чотирьох регіонів (Запорізька, Львівська, Одеська, Харківська), поданий у табл. 2. Зокрема, з'ясовано, що в досліджуваних регіонах індекс коливається незначно. Найвищий його показник в Одеській (4,62), а найнижчий у Львівській області (4,26).

Проаналізуємо, перш за все, полярні відповіді. Так, суттєво нижчою є кількість респондентів, які готові прийняти звільнених в якості членів сім'ї (6,6%) або близьких друзів (2,2%) в Харківській області. Найбільше в якості членів сім'ї готові прийняти звільнених у Львівській області (11%).

Найбільша частка респондентів, яка висловила найменший ступінь терпимості (взагалі вигнали б з країни) проживають в Одеській (15%) та Запорізькій (9,7%) областях. Найменша частка опитаних з цим ставленням проживає у Харківській (5,5%) та Львівській (6,4%) областях.

Нижче значення індексу у Львівській області може бути пов'язане з тим, що питома частка зареєстрованих злочинців у цій області суттєво нижча, ніж у Запорізькій, Одеській та Харківській областях.

Висновки. Після звільнення з місць позбав-

Таблиця 2.

Ставлення до осіб, які нещодавно звільнилися з місць позбавлення волі (розподіл по областях)

№ з/п	В якості кого допустили б колишніх засуджених	Львів		Запоріжжя		Харків		Одеса	
		% до усіх	індекс соц. дист.	% до усіх	індекс соц. дист.	% до усіх	індекс соц. дист.	% до усіх	індекс соц. дист.
1	Членів сім'ї	11,0	0,11	9,7	0,10	6,6	0,07	6,0	0,06
2	Блиьких друзів	5,9	0,12	6,7	0,13	2,2	0,04	9,0	0,18
3	Сусідів	8,2	0,25	9,1	0,27	5,5	0,16	8,3	0,25
4	Колег по роботі	12,3	0,49	8,5	0,34	11,0	0,44	4,5	0,18
5	Жителів України	52,5	2,63	51,5	2,58	64,8	3,24	53,4	2,67
6	Відвідувачів України/ туристів	3,6	0,22	4,8	0,29	4,4	0,26	3,8	0,23
7	Взагалі вигнав би з країни	6,4	0,45	9,7	0,68	5,5	0,38	15,0	1,05
8	Усього	100	4,26	100	4,39	100	4,60	100	4,62

лення волі, індивід опиняється в соціальному середовищі, під впливом якого ініціюється його адаптація. Ставлення середовища як на макро-, так і на мікрорівні частіше базується на стереотипах, ніж на реальному досвіді взаємодії із колишніми засудженими.

Соціальне середовище виступає для звільнених важливим джерелом ресурсів, за допомогою якого можна вирішити або пом'якшити проблеми матеріального, психологічного, правового, медичного та ін. характеру. Однак, такі основні суб'єкти допомоги з боку суспільства як сім'я, трудовий колектив, соціальні служби часто не в змозі забезпечити звільненим достатньої для успішної адаптації кількості ресурсів.

Індекс соціальної дистанції суспільства по відношенню до осіб, які нещодавно звільнилися з місць позбавлення волі, складає 4,43 і по-

трапляє до категорії «відособленість», тобто звільнені перебувають за межею, що відокремлює їх в якості «чужих». У регіональному вимірі індекс соціальної дистанції коливається незначно і не виходить за категорію «відособленість». Найвищий його показник в Одеській (4,62), а найнижчий у Львівській області (4,26).

З'ясовано потребу у подальшому моніторингу ставлення українського суспільства до звільнених з місць позбавлення волі, а також дослідженнях щодо ставлення до них окремих груп (напр., представників органів внутрішніх справ). Це дозволить визначити і коригувати оптимальні механізми цілеспрямованого впливу на елементи середовища, які пригнічують антисоціальну та підкріплюють нормативну поведінку колишніх ув'язнених.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Баранов Ю.В. Проблемы ресоциализации лиц, освобожденных из мест лишения свободы в российском обществе [Текст] / Ю.В. Баранов // Социальная политика и социология. – 2006. – № 2. – С. 48-56.
2. Борисов В.І. Ставлення соціуму до можливостей соціальної адаптації колишніх засуджених [Текст] / В.І. Борисов, В.С. Батиргареева, І.С. Яковець, О.І. Опанасенков // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. – Харків: Право, 2012. – Вип. 23. – С. 64-75.
3. Голикова А.В. Маргинальность, как предпосылка криминогенности и виктимности [Текст] / А.В. Голикова // Уголовно-правовой запрет и его эффективность в борьбе с современной преступностью: сборник научных трудов / под ред. д.ю.н., проф. Н.А. Лопашенко. – Саратов: Сателлит, 2008. – С. 52-55.
4. Завацька Н.Є. Вплив мікросоціального середовища, як складової адаптаційного потенціалу, на соціальну реадaptaцію особи [Текст] / Н.Є. Завацька // Теоретичні і прикладні проблеми психології. Зб. наук. праць. – 2009. – № 1 (21). – С. 91-97.
5. Завацька Н.Є. Системний підхід у вирішенні проблеми реадaptaції особистості [Текст] / Н.Є. Завацька // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – 2010. – № 4. – С. 30-39.
6. Как мы относимся к заключенным. Небольшое социологическое исследование [Текст]. – Донецк: Донецкий Мемориал, 2003. – 12 с.
7. Корель Л.В. Социология адаптаций: вопросы теории, методологии и методики [Текст] / Л.В. Корель. – Новосибирск: Наука, 2005. – 424 с..
8. Паніна Н. Національна толерантність, національний ізоляціонізм та ксенофобія в Україні [Текст] // Україна. – 2002. Моніторинг соціальних змін. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2002. – С. 445-459.
9. Прибыткова И.М. Помаранчевый мир над майданом: социальная дистанция как индикатор консолидации общества [Текст] / И.М. Прибыткова // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – Харків: Вид-во ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – 2006. – Вип. 18. – С. 133-139.
10. Степанова Е.А. Социальная эксклюзия заключенных и экс-заключенных в России [Текст] / Е.А. Степанова, М.Ю. Ефлова // Власть: общенациональный научно-политический журнал. – 2012. – № 2. – С. 85-89.
11. Татицинова Т.Г. Социальная реадaptaция бывших заключенных [Текст] / Т.Г. Татицинова // Социол. исслед. – 1993. – № 3. – С. 50-54.

Стаття надійшла до редакції 22.04.2015

REFERENCES:

1. Baranov Yu. V. Problemy resotsyalizatsii lits, osvobozhdennykh iz mest lisheniya svobody v rossiyskom obshchestve (Resocialization problems of former inmates in the Russian society). *Sotsyal'naya politika i sotsyologiya*, 2006, no. 2, pp. 48-56.
2. Borysov V.I. Stavlennya sotsiumu do mozhlyvostey sotsial'noyi adaptatsiyi kolyshnykh zasudzhennykh (The attitude of society to the opportunities of social adaptation of former convicts). *Pytannya borot'by zi zlochynnistyu*, Kharkiv, 2012, no. 23, pp. 64-75.
3. Holikova A. V. Marginal'nost', kak predposylka krimynogennosti i viktimnosti (Marginality, as a precondition of criminality and victimization). *Ugolovno-pravovoy zapret i ego effektivnost' v bor'be s sovremennoy prestupnost'yu*, edited by prof. N.A. Lopashenko, Saratov, Satellit, 2008, pp. 52-55.
4. Zavats'ka N. Ye. Vplyv mikrosotsial'noho seredovyschcha, yak skladovoyi adaptatsiynoho potentsialu, na sotsial'nu readaptatsiyu osoby (The impact of micro-environment, as part of the adaptation potential for readaptation of a person). *Teoretychni i prykladni problemy psykholohiyi*, 2009, no. 1(21), pp. 91-97.
5. Zavats'ka N. Ye. Systemnyy pidkhid u vyrishenni problemy readaptatsiyi osobystosti (The systems approach

- to solving the problem of rehabilitation of the individual). *Teoriya i praktyka upravlinnya sotsial'nymy systemamy: filosofiya, psykholohiya, pedahohika, sotsiolohiya*, 2010, no 4, pp. 30-39.
6. Kak my odnosimsya k zaklyuchennym. Nebol'shoe sotsyologicheskoye issledovaniye (How we treat prisoners. A small case study). Donetskiy Memorial, Donetsk, 2003, 12 p.
7. Korel' L. V. Sotsiologiya adaptatsiy: voprosy teorii, metodologii i metodiki (Sociology of adaptations: issues of the theory, methodology and techniques). *Nauka*, Novosibirsk, 2005, 424 p.
8. Panina N. Natsional'na tolerantnist', natsional'nyy izolyatsionizm ta ksenofobiya v Ukrayini (The national tolerance, national isolationism and xenophobia in Ukraine). *Ukrayina, Instytut sotsiolohiyi NAN Ukrayiny*, Kyiv, 2002, pp. 445-459.
9. Prybytkova I.M. Pomaranchevyi mir nad maydanom: sotsial'naya distantsiya kak indikator konsolydatsii obshchestva (Orange peace over Maidan: the social distance as an indicator of the consolidation of society). *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu im.V.N.Karazina*, Kharkiv, 2006, vol. 18, pp.133-139.
10. Stepanova E. A. Sotsyal'naya eksklyuziya zaklyuchennykh i eks-zaklyuchennykh v Rossii (Social exclusion of prisoners and ex-prisoners in Russia). *Vlast': obshchenatsional'nyy nauchno-politicheskyy zhurnal*, 2012, no 2, pp. 85-89.
11. Tatidinova T. G. Sotsyal'naya readaptatsiya byvshykh zaklyuchennykh (Social rehabilitation of ex-prisoners). *Sotsiologicheskie issledovaniya*, 1993, no. 3, pp. 50-54.

Проскура Володимир Вячеславович – кандидат соціологічних наук, доцент
Національний університет «Львівська політехніка»
Адреса: 79013, м. Львів, вул. С.Бандери, 12
E-mail: proskura.v@gmail.com

Proskura Volodymyr Vyacheslavovych – PhD in sociology, associate professor
Lviv polytechnic national university
Address: 12, S.Bandera str., Lviv, 79013, Ukraine
E-mail: proskura.v@gmail.com